

Naar alle waarschijnlijkheid stond er reeds een toren in de 12e eeuw toen kerk en kerkhof samen met de burcht omweld werden.

In een afrekening van 17 sept. 1496 (01) sprak men over een herstelling aan de kerktoren:

'Item anno XCVI, die sancti Lamberti, solvit prepositus fratri Johanni investito de Bruystem (02) per Katharinam Morren de censu in Ruckelingen super campanili in Bruystem reficiendo II flor. renenses pagamenti Lossensis. Et per Waltherum Nesen XXIIII st. Lossenses'.

Vertaling.-Ook in het jaar 1496, feestdag van de H.Lambertus, betaalt de proost aan broeder Johannes, pastoor te Brustem langs Katharina Morren uit de cijns van Rukkelingen voor het herstel van de Brustemse klokkentoren twee Rijngulden in Loons geld. En langs Walter Nesen 24 Loonse stuivers'.

In 1542 werd door Paulus Boegaerts aan de toren gewerkt (03). In deze tekst werden Romeinse en Arabische cijfers dooreen geschreven:

'Item octobris XXV exhibuit dictus Paulus Boegaert dicam qua docuit laborasse in Bruijsthem in reparatione turris LXII dietas, dietim IX pl., facit VI car., 19 1/2 st. quos diversis vicibus per Henricum Driedoens recepit et sic solutus'.

Vertaling.-Op 25 oktober 1542 voerde de genaamde Paulus Boegaert een proces voor zijn herstellingswerken van 62 dagen aan de toren van Brustem voor 9 pl., dit is 6 car., 19 1/2 stuiver, die hij op verschillende tijdstippen van Hendrik Driedoens ontving en aldus werd hij uitbetaald.

De Romaanse toren steunde in 1613 op de muren van het schip. Toen diende het balkwerk hersteld te worden en moest een venster aan de oostkant geplaatst worden (04).

De huidige bakstenen toren werd in 1649 tijdens het bewind van pastoor Engelbert Schrammen (05) gebouwd. Het is een massieve westertoren op hardstenen plint, gestut door steunberen, 4 m hoog en hardstenen hoekbanden op de westerhoeken. Binnenin verstevigde men de muren van de vroegere Romaanse toren.

Na de brand van 07 febr. 1965 tekenden sporen van vroegere verbouwingen van de hoofdbeuk zich af op de torenruïne. Van de oorspronkelijke driebeukige Romaanse kerk zijn in drie binnenmuren van het portaal de ronde bogen in zandsteen nog zichtbaar.

De toren van 1649 heeft een vierkantig grondplan met een zijde van 9,40 m. De voorgevel, 10,62 m breed, vertoont een rechthoekige dubbele voordeur, 2,50 m breed met een waaiervormig zonnemotief in het halfroond bovenlicht. Alles is omgeven door een geprofileerde hardstenen rondboog met ovale sluitsteen.

Boven de ingang deur op halve hoogte prijkt een roosvenster met een diameter van 3 m, verdeeld in een middelcirkel en daarrond acht sectoren. Voor dit glaswerk stond vroeger een kruisvormig ijzer.

Het ronde venster is als een draaiend rad, een symbool van licht, zon en volmaaktheid.

Hogerop zitten op elke gevel twee rondboogvormige galmgaten. Onder de dakleien waren er in 1649 vijf openingen, waarschijnlijk om bij eventuele herstellingen balken te kunnen aanbrengen.

Mogelijk stond de hardstenen hoekketting reeds vroeger verwerkt in de oude toren, want de hoekstenen hebben ongelijke afmetingen. Aan de rechterzijde zijn er slechts drie hoekstenen van 45 cm (de onderste, de vijfde en de bovenste) zoals aan de linkerzijde. De andere hoekstenen zijn slechts 38 cm breed.

In de noordzijde van de toren werd boven de galmgaten een gedenksteen ingemetseld. Links het blazoen van abt Hubert van Zutendael uit St-Truiden met de leus: '*Omnia suaviter*' (Doe alles met liefde). Rechts het blazoen van abt Servaes Vaes uit Averbode en de zin: '*Ne quid nimes*' (Houd maat in alles, of, dat niets mij te veel weze). In dit blazoen is ook een roos afgebeeld, het teken van Averbode. Het waren dezelfde abten die in 1648 de kerk van Kortembos hielpen wijden.

Ter hoogte van het roosvenster stond aan de noordzijde een raam, dat achteraf dichtgemetseld werd. De achterzijde bezat ook twee galmgaten, maar deze openingen waren verkleind wegens het schuine kerkdak, waarvan de nok juist zo hoog was als het metselwerk van de toren. Het metselen kostte 20 gulden voor 100 vierkante voeten.

De torenspits bestond uit een vierkantig tentdak, dat overging in een achtkantige piramide, bedekt met echte leistenen. Het timmerwerk van de Brustemse toren werd in 1650 uitgevoerd, blijkens een jaartal dat in één van de eikenhouten balken te lezen was na de brand van 1965.

In april 1701 was de toren volgens het visitatieverslag in uitstekende staat. In september 1712 was er een '*horlogium*' of torenuurwerk aanwezig (06).

- 01.-Archief van de Abdij van Averbode (A.A.A.),-I, register 52, folio 79v°.
- 02.-Johannes Raets alias 's Groots afkomstig uit St-Truiden, was pastoor te Brustem en Kozen 1459-1498 en werd te Brustem begraven.
- 03.-A.A.A.,-I, register 46, folio 201v°.
- 04.-Guil.Simenon.-'Visitationes Archidiaconales. Archidiaconatus Hasbaniae in Dioecesi Leodiensi ab anno 1613 ad annum 1763', deel I, Luik, blz.113, IX, 4i. (20 okt.1613)
- 05.-Pastoor Engelbert Schrammen, afkomstig van Mechelen-aan-de Maas, was zielenherder te Brustem van 1648 tot 1654.
- 06.-Guil.Simenon.-a.w., blz.113, IX, 4i. (26 april 1701 en 27 sept. 1712).

In het archief van de abdij te Averbode bevindt zich een nota van circa 1500 betreffende een klok van Brustem (01):

'Campana in Bruystem. Ponderat XXXIIc XLI libras, quolibet centenario ad X flor. ren. taxato. Item den clepel ponderat XC libras, qualibet libra ad I st. Item vinculum seu corrigia pro XII st.'

Vertaling.-De klokkentoren in Brustem werd verrijkt met een klok van 3.200 kg en 41 pond, die getaxeerd werd op 10 Rijnse gulden per 100 kg. De klepel woog 90 pond en kostte 1 stuiver per pond. Voor de ophanging werden er 12 stuivers betaald.

Volgens het visitatieverslag van 02 aug. 1563 was dat de toren voorzien van vier klokken (02), goed en veilig opgehangen. In 1613 was de banklok gebarsten: *'Campana bannalis est fissa'*(03).

De Laurentiusklok uit 1648 was bestemd voor de nieuwe toren. Ze had als opschrift: *'Ik heet Laureys, mijn geluyt is goed ende bequaem, als soo verre als mij hoeren sal Godt wilt bewaren overal. Carel Bellen ende Lamber Omelen borgemeesteren int jaer 1648 vrijheid van Brusteme'*. De gieter was Plumere. Dat jaar werd ook de Christina mirabilisklok gegoten (04).

Op 30 sept. 1650 vermeldde de aartsdiaken een groot misbruik: gedurende hele dagen werd geluid bij een sterfgeval, zelfs voor de behoeftigen en zij die van het gasthuis leefden. Daardoor leden de klok en het nieuwe torengedouw schade. *'Magnus est abusus in pulsanda majore campana per integros dies pro mortuis, etiam inferioris conditionis et qui vivunt ex hospitali; unde campana et aedificium illius patitur damnum'* (05).

In 1701 waren er drie klokken: *'sunt 3 campanae'* (03). In 1712 was er reeds een torenuurwerk: *'et horologium'* (03). In 1736 werd de kleine klok hersteld.

De klokken luidden de dag in, ze luidden de dag uit. Ze klepten het angelus en riepen de gelovigen 's zondags naar de mis. De doodsklok luidde voor een overleden parochiaan, met de kleine klok voor een vroege dienst; met drie klokken voor een rijke dode. De banklok vorderde de gezinshoofden op voor een volksvergadering of bij gevaar. Alle klokken beierden de lucht vol feestelijk geluid wanneer ze na de lange vastentijd met paaseieren uit Rome terugkeerden. De kerkklok was een deel van het leven.

- 01.-A.A.A.-I, register 122, folio 71r^o.
- 02.-Jan-Trudo Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Brustem en haar kunstpatrimonium in de late Middeleeuwen', in OLVL., jrg.30, 1975, blz.112, bijlage VI.
- 03.-Guil.Simenon.-'Visitationes Archidiaconales', blz.113.
- 04.-A.Reekmans.-'Klokken in Limburg', Limburg, 1964, blz.26.
- 05.-Guil.Simenon.-a.w., blz.114. (30 sept. 1650).

In 1555 schreef Laurens Heroudt, alias Ignoye, een St-Truidens schilder die op de Markt in 'De Roos' woonde, in zijn rekeningenboek op folio 43v^o: *'Aen den pastoer van Brusthem met Aert Wauters als kerckmister metten scoutet Erardt hebben aen my verdingt den balck onder 't cruijsefix met den eyngelen ende het cruijs te vernouwen, die leliën te samen verdingt XVII gulden br. voer Paessen gelt in 't jaer van LV heft my Ardt Wauters toegeseet als kerckmister'*.

Het betrof hier de balk die boven de ingang van het koor tussen de zijmuren gespannen was en waarop naast de gekruisigde Jezus ook engelen stonden.

In juli 1643 tijdens pastoor Jan de Piem (01), waren volgens de kerkvisitator de beelden in de kerk mooi genoeg (02). In september 1655 vond de aartsdiaken dat de kerk rijkelijk voorzien was van laatgotische beelden.

Naast de figuur van de Lijdende Christus was ook het beeld van Maria in de kerk aanwezig: het gepolychromeerd beeld van O.L.Vrouw met Kind met wereldbol in hout, 93 cm hoog, ca 1500 (03). Het was het werk van een beeldhouwer uit het Maasland, waarschijnlijk van de meester met de pijpplooiën (groep). Eerder ruw van afwerking, gaf dit beeld omwille van zijn gelukkige drape-ring een indruk van voornaamheid. Dit zou het beeld kunnen geweest zijn van de Broederschap of Gilde van O.L.Vrouw. Anderen beweren dat dit O.L.Vrouw van Loreto was, afkomstig uit de kapel van Nerum.

Een tweede O.L.Vrouw met Kind, namelijk het Mechels lindehouten Mariabeeld uit het midden van de 16e eeuw, dat slechts een hoogte had van 44 cm, werd tijdens de brandramp van februari 1965 gespaard, omdat het zich toen in de pastorie bevond.

Daarbuiten waren de heiligen sterk vertegenwoordigd in de altaarretabels en op de sokkels:

-Barbara met toren en palmtak, beschermheilige tegen de schielijke dood, prijkte er in hout 75 cm hoog. Ze werd gebeeldhouwd in de 16e eeuw (04), circa 1540-1550 in gothico-rennaissance in het Maasland of in Sint-Truiden.

-Leonardus van Noblac, in polychromeerd hout, 74 cm hoog, ontstond in de 16e eeuw (05).

-Gillis, voorzien van boek en mijter en met naast zich een hinde (06), eveneens in gepolychromeerd hout, 90 cm hoog, werd in het begin van de 16e eeuw gebeeldhouwd.

-Antonius-abt, vergezeld van zijn varkentje (07), uit de eerste helft van de 17e eeuw zou eerst gestaan hebben in de Natembampthekapel in de enclave Terstok. Vandaar verhuisde het naar de Eucheriuskapel te Brustem. Waarschijnlijk bij de restauratie van de kapel kwam het naar de parochiekerk, waar het op 07.02.1965 vernietigd werd tijdens de kerkbrand.

Uit de kerkrekeningen van 1662 en 1663 bleek ook dat beelden van de kerkpatroon Laurentius (08) en van Sint-Anna-te-Drieën, in de kerk aanwezig waren.

De 17e eeuwse kerkruimte was dus volledig getekend door de laatmiddeleeuwse vroomheid, die vooral tot uiting kwam in de cultus van de Passio Christi en in de heiligenverering.

In 1655 liet pastoor Pieter Deliën (1654-1673) twee banken maken om op te knielen aan de biechtstoel voor 5 gulden 9 stuivers. Voor het hoofdaltaar deed hij in 1660 voor 29 gulden een goudleren antependium (09) vervaardigen. Het aanbrengen kostte nog 3,5 gulden. De kerkrekening van dat jaar vermeldde: '*Item voor een antependium XXVIII gulden. Item voor berdekens voor de scabellen te setten om het goude leer daer op te naegelen III 1/2 gulden*' (10) en (11).

In 1662 bestelde hij een zwart antependium, bestemd voor rouw-diensten (12). Dat jaar ook moest schrijnwerker Jan Berland een nieuwe balk leggen, waarop het Triomfkruis en de beelden van Jan de Evangelist en Maria geplaatst werden. De kosten bedroegen 24 gulden Brabants. Bij die gelegenheid werd aan de Sint-Truidense schilder Martinus Strauwen opdracht gegeven de beelden te herschilderen voor 27 gulden Brabants. Ook het smeedijzeren koorhek werd in 1662 hersteld: '*voor yseren aen de tralie van de choor IIII gl., XVII 1/2 st.*' en '*voor twee yzers te maken aen de tralie van de choor III gl., XI 1/2 st.*' en voor '*houvasten, naegels, crammen etc. II gl. V st.*'.

In 1662-1663 werd een preekstoel vervaardigd door Jan Berland, voor 460 gulden Brabants, het ijzer niet meegerekend. In de hemel van die preekstoel hing een geschilderde H.Geest. Smid Jan Wouters rekende 13 gulden en 13 stuivers voor '*yseren banden, houvasten en naegels etc. voor den nieuwen preckstoel op zijn plaats te zetten*'. Hij smeedde in 1662 ook kandelaren voor 7 gulden, 6 stuivers.

In 1665 werden nissen of baldakijns in ijzer gesmeed voor de beelden van Anna en Laurentius en dit voor een bedrag van 146 en 140 gulden Brabants, het ijzer niet meegerekend: '*Ick ondergeschreven bekenne te vallen betaelt te sijn van die voorgenoemde werken, gemaekt van ons in de kercke van Brusthem. Datum den 4 augusti 1666. Jean Berland, escrinier, demeurant a S.Tron*'. Jan Wouters telde nog '*van ysergewerck aen het huysken daer het beldt van S.Anna in staet, 5 gulden, 14 st. Voor een slot, naegels ende yser aen het huysken daer het beldt van S.Laureys in staet etc. 5 gulden, 13 st.*'.

Datzelfde jaar timmerde Jan Berland een nieuwe kast, in de rekeningen '*scaep of armarium*' geheten, om de liturgische gewaden op te bergen. Kostprijs 76 gulden Brabants, de sloten uitgezonderd. Dus kwam er nog een rekening: '*voor sloten ende yserwerck gebruyckt aen het nieuwe scaep inde sacristie, het welck dient om de kerckecleederen daer in te sluyten ende was IIII gulden*'.

In 1667 werd een biechtstoel afgeleverd, die 76 gulden Brabants kostte, uitgezonderd het slot, het daarin verwerkte ijzer en het kussen waarvoor de heer Polycarpus (13), kapelaan in Brustem, 50 gulden schonk. De afrekening op 18 sept. 1667 luidde: '*Ick onderschreven bekenne oock te vallen voldaan te sijn vande voorseyde werken etc. Datum 18 7bis 1667. Jean Berland*' (14).

Omstreeks het midden van de 17e eeuw werd de kerk nog verrijkt met de beelden van de gildepatronen Sebastiaan (15) in hout en Joris, zittend op zijn paard (16), in hout, 60 cm hoog.

In de 18e eeuw werd een gepolychromeerd beeld van Hubertus, patroon der jagers, in de kerk geplaatst.

De laatmiddeleeuwse beeldhouwwerken gingen bijna allemaal verloren bij de kerkbrand van 07 febr. 1967.

- 01.-Pastoor Jan de Piem, °Tienen, pastoor:07 nov. 1639 - 1648.
- 02.-Guil.Simenon.-'Visitationes Archidiaconales', blz.113.
- 03.-Catalogue de l'exposition de l'art de l'ancien Pays de Liège et des anciens arts wallon. Luik, 1930, blz.98.
- 04.-Laus Sanctorum. Limburgse beeldenschat van de 14e eeuw tot de 18e eeuw. Tongeren, 1958, nr.21.
- 05.-Laus Sanctorum. nr.61.
-Leonardus: 06 nov., aanroepen tegen koorts, reuma, flere-cijn of jicht, lamheid; de patroon der gevangenen.
Hij werd kluizenaar in het bos Noblac, nabij Limoges.
- 06.-Laus Sanctorum. nr.50.
-Gillis of Egidius: 01 sept. Hij was van adel, °Athene. Woonde te Nîmes en te Arles in Zuid-Frankrijk, in een kluis. Hij deed wonderbare genezingen en stichtte een klooster.
- 07.-Antonius-abt: 17 jan., werd door de duivel in varkensge-daante bekoord maar hij joeg het helse dier op de vlucht.
In de Middeleeuwen bestonden Theunisvarkens, die een bel om de hals droegen en vetgemest werden doordat ze in de straten en stegen voedsel zochten tussen het vuilnis. Het vlees was voor de arme mensen bestemd. In 1809 heerste het Antonius- of wildvuur onder mensen en vee.
- 08.-Laurentius: 10 aug., diaken, werd in 258 op een rooster ge-braden. Patroon van bakkers en koks.
- 09.-Antependium: bekleding voor het front van een altaartafel.
- 10.-Jan-Trudo Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Brustem ten tijde van pastoor Pieter Deliën (1654-1673)', in Hist.Bijdr. ter nagedachtenis van Gerard Heynen, 1984, blz.178.
- 11.-Jan-Trudo Gerits.-'Goudleer te Brustem', in Ons Heem, jrg. 29, 1975, blz.17.
- 12.-Jan-Trudo Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Br..' blz.180.
- 13.-Polycarpus-Cornelius Thesauriers, °Antwerpen 1620-+1691, was sinds 11 nov. 1654 kapelaan te Brustem.
(G.Slechten.-'Necrologium', 1978-1983, blz.78.)
- 14.-Jan-Trudo Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk ...'blz.178 en 181
- 15.-Sebastiaan: 20 jan., patroon van de handbooggilde, +288.
- 16.-Joris: 23 april, patroon van de kruisboog- of voetbooggilde en de ridders. Militair van hoge rang.

IV.A.05.   **DE ALTAREN**

1.-HET HOOFDALTAAR

In het visitatieverslag op 02 aug. 1563 lazen we dat het hoofdaltaar slechts twee kleden bezat, waaronder één versleten was. Ook was er een zwart linnen dekkleed. Wekelijks werden vier missen gecelebreerd (01).

In 1578 toen een nieuwe kerk werd gebouwd, was de abt van Averbode de begever van het hoofdaltaar: 15 mud.

In 1613 werd het hoofdaltaar door een misdadige daad ontwijfd en in 1655, onder pastoor Pieter Deliën, was het nog niet opnieuw gewijd (02), maar wel prachtig versierd met een goudleren bekleding van het front van de altaartafel. In 1662 kocht de pastoor een zwart antependium voor de rouwdiensten. Rechts was een tabernakel met ijzeren traliewerk. De godslamp brandde voortdurend sedert 1624 op kosten van de kerkfabriek.

2.-ALTAAR VAN ONZE LIEVE VROUW

De aartsdiaken vermeldde dit altaar ten tijde van pastoor Matheus de Herckenrode, (1535-1573) (01). Begever was de abt van Averbode. Het beneficium (een uit gunst geschonken vruchtgebruik) bedroeg in 1624 16 mud spelt; in 1643, 14 mud; in 1686 slechts 10 mud en in 1701 08 mud, met de verplichting wekelijks twee missen op te dragen (03).

In 1613 en ook nog in 1624 was de rector (geestelijk bedienaar) Jan Fabri, pastoor van Nieuwenhuizen in St-Truiden. Jarenlang werd er slechts één mis per trimester opgedragen. In 1613 en in 1624 was de altaartafel lelijk en moest de beschildering vernieuwd worden. In 1643 waren er voldoende versierselen.

In 1650 deed rector Theodatus Martens, de bejaarde kapelaan van het begijnhof te St-Truiden, slechts één mis. '*Habet autem vice-pastor pro stipendio officium altaris S.Mariae et 3 mod. ex hospitali ei assignatos per mamburnos*' (04). Vertaling.-De onderpastoor kreeg voor de andere mis aan het Maria-altaar 3 mud van de mombers van het gasthuis.

In 1655 beweerde rector Martens dat hij de mogelijkheid had om de mis te celebreren in Sint-Truiden. Er was weer geen versiering meer en zelfs werd beweerd dat het altaar niet gewijd was (03). In 1701 was de bedienaar Walter Walteri en in 1712 Jan-Baptist Morren (03).

Het O.L.Vrouwaltaar stond op 24 sept. 1655, aan de rechterkant vooraan in de schip (05).

3.-SINT-LAURENTIUSALTAAR

Laurentius, de patroonheilige, was een martelaar, aartsdiaken van Rome en boekhouder van paus Pius II. Hij overleed in 258 of in 261. De legende vertelt dat toen hij op een gloeiende rooster gelegd werd, hij zich na enige tijd omdraaide en tegen de beul vertelde dat het was om zich geleidelijk te laten braden, zodat hij hem zou kunnen opeten. Hij werd aanroepen tegen brandwonden en huiduitslag. In de christelijke kunst beeldt men hem af met een rooster in de hand en viert men hem op 10 augustus. Op het concilie van St-Truiden werd Laurentius erkend als een eerste klas patroon.

In 1563 was er reeds een altaar van Laurentius, maar het bezat geen kelk (01) en geen missaal. De begever was de abt van Averbode. In 1624 en in 1701 werd als bijdrage 16 mud gerst gemeld; in 1686 werd het 08 mud tarwe. Er moesten daarvoor wekelijks twee missen worden gelezen en dit beneficie dateerde reeds van voor 1613, toen rector Romanista de dienst verzekerde. Van 1624 tot 1643 was de rector Herman Savenier, een kanunnik van Saint-Martin te Luik, maar de werkelijke bedienaar was Willem Vuyst.

In 1643 en ook in 1655 toen Henri Hovius, doctor in de geneeskunde, rector was, stelde men vast dat er slechts één mis om de twee weken werd gecelebreerd. In 1655 stond het altaar aan de linkerzijde, vooraan in het schip (05). Het bezat een retabel (achteropstand) en een antependium. Van 1686 tot 1712 droeg N.Movilhet uit Luik één mis per week op. Deze rector beweerde zelfs dat hij helemaal niet gehouden was tot de wekelijkse mis wegens het tekort aan inkomsten.

4.-SINT-NIKLAASALTAAR

Het beneficie van het St-Niklaasaltaar was een oude gift van de abt van Averbode. Volgens de oudste pouillé van het bisdom Luik, daterend van 1497, was er in de parochiekerk reeds een altaar met beneficie (06).

Op 22 jan. 1553 overleed Jacobus Hormes, de rector van het altaar (07). In 1563 was priester Egidius van Brabant, die in Brustem woonde, de rector en las wekelijks twee missen. De aartsdiaken kloeg echter over zijn levenswandel. Hij zou samen met de meid Elisabeth Clouri de goederen van een andere Brustemse priester Bartholomeus Kempeners (08), op een merkwaardige wijze verkwist hebben. Voor de twee missen liet hij zich helpen door een jongeman Willem van Eymeren.

In 1613 was het altaar niet in orde: voorhang en tafel waren versleten. Er moesten wekelijks drie missen gecelebreerd worden. In 1624 werd er 20 mud tarwe geschonken voor drie missen; in 1643 40 mud voor slechts twee missen; in 1650 20 mud; in 1686 en 1701 40 mud met de last van drie missen.

In 1613 was Walter Vrancken de rector en van 1624 tot 1655 Jan Godefridi, kanunnik van Sint-Dionysius, maar verblijvend in Rome. Deze werd vervangen door Brustemnaar Thomas Sevenants (09),

die echter overleed. In 1643 werd er dus geen mis meer opgedragen. De pastoor verving hem, las slechts twee missen en ontving hiervoor 35 gulden. Daarna werd de dienst waargenomen door Leonard Breesmal, kanunnik te Olmen en van St-Dionysius. In 1650 en in 1655 was het altaar niet in orde en stond toen in de linkerzijbeuk.

In 1712 werd N.Debruit rector, maar er was geen dienst meer. In 1793 was Petrus-Joseph-Maria Dejaisse de beneficiant. Men schreef toen: '*Cius Epus servus servorum dei dilecto filio petro josepho maria dejaisse Clerico perpetuo beneficiato in parochiali Ecclesia loci de brusthem*' (10).

5.-ALTAAR VAN MARIA-MAGDALENA, CATHARINA EN BARBARA

Naast de Maria-devotie bestond ook de verering van andere heilige vrouwen, die als martelares voor het geloof waren gestorven of deugden op heldhaftige wijze hadden beoefend. Van deze bijzondere vrouwen werd hemelse voorspraak verwacht en tevens dienden zij als voorbeeld voor de parochianen. Was het misschien een poging om de devotie van de Drie Gezusters naar de parochiekerk te verhuizen?

In 1563 was er een altaar van Maria-Magdalena met een kelk, deels uit goud en deels uit verguld zilver en een vergulde zilveren pateen (01).

Dit altaar werd vermeld in 1593 in een verkoopsakte (11): '*De meier en de laten van het hof van Rasens vander Borgh te Brustem oorkonden dat Leonis Bescheys in naam van het Magdalena-altaar een stuk grond verpacht aan Claes Voes. 10 maart 1593*'.

Omstreeks het midden van de 17e eeuw werd er dagelijks een mis opgedragen behalve één dag om de veertien dagen.

In 1643 bezat het altaar een kelk met een zilveren beker en een koperen voet. Het beneficium van Maria-Magdalena was in 1655 een '*beneficium manuale*' (de gift werd met de hand geschonken door de kerkmeesters, na onderlinge overeenkomst met de abt van Averbode en het dorpsbestuur) (05).

Jan Entbroeck was in 1650 de rector en in 1701 Martin Mottars. In 1701 werden er elf missen betaald voor een zekere intentie en twee missen per veertien dagen volgens een stichting die bestond sedert het jaar 1661 (12). Het beneficium werd in 1701 begiftigd door de pastoor en de kerkmeesters en bedroeg 150 vaten tarwe.

Het altaar werd in 1650 verenigd met het premissariaat (kapelaan) (05). Maria-Magdalena was bijzonder geliefd als bekeerde zondares. Een verkoopakte van Ferdinand Huyn van Amstenrade aan Egidius Veulemans op 14 april 1668 sprak van '*ende St.Marie-Magdalena altaar*', doelend op een stuk landbouwgrond '*op den berg*' gelegen.

In 1643 en 1701 werd voor dit altaar ook Catharina (13) en Barbara (14) vermeld. Het houten beeld van Barbara was 75 cm hoog. De parochiale overheid stelde alles in het werk om de voortzetting van 's lands oudste uitingen van heidense volksdevotie voor de '*triple matronen*' van de Kelten te laten overgaan op drie andere

heilige maagden: Catharina met wiel, Barbara met toren en Margaretha met draak. De plaats van het altaar is echter niet bekend.

6.-ALTAAR VAN SINTE-ANNA

Er was ook een altaar van de H. Anna in de rechter zijbeuk. De begever was de abt van Averbode en de gift bedroeg 28 mud. In 1650 werd vermeld: '*Altare S. Annae non reperitur sed pastor celebrat unam missam singulis hebdomadis et recipit ex fabrica 13 vasa silig*'. Vertaling.-Het altaar van de H. Anna werd niet opgezocht, maar de pastoor draagt elke week een mis op en ontvangt van de kerkfabriek 13 vaten tarwe'.

Vanaf de 16e eeuw was er een grote toename van de Anna-verering. Na 1500 werd Anna uitgebeeld met haar dochter en kleinkind, de zogenaamde Anna-te-Drieën. Als moeder stond Anna dicht bij de gelovigen. In 1662 werd een '*ysergewerck*' geplaatst aan '*het huysken daer het beldt van S. Anna in staet*'.

Bartholomeus Schoonaerts (15), een norbertijn, kwam in november 1792 naar Brustem als kapelaan. Daar het rectoraat van het Maria-Magdalena-altaar verenigd was met de kapelanie stelde hij in 1794 een lijst op met de goederen en erfpachten (16) en ook een lijst met de rectoren sedert 1654:

- 01.-Policarpus Tresoriers 1654.
- 02.-Pieter Deliën (werd pastoor 1654-1673).
- 03.-Remigius Coemans.
- 04.-Joannes Vanaken.
- 05.-Petrus Taelman en Martinus Mottaers 1701.
- 06.-Raphaël van Ceulen (tijdens pastoor Grauwels 1718-1722).
- 07.-Matthias Thijs.
- 08.-Theodorus Vanderstraeten.
- 09.-Gerardus Knaepen.
- 10.-Joachimus Schoenmaekers.
- 11.-Judocus Gentis 1734.
- 12.-Stephanus Van den Borne.
- 13.-Gaspar Boux.
- 14.-Guilgelmus Van Gennep.
- 15.-Gommarus Dom.
- 16.-Sebastianus Hannes.
- 17.-Lucas Van den Nesse (werd pastoor 1761-1783).
- 18.-Simon de Roullij.
- 19.-Eligius Dommeliers 1763.
- 20.-Hubertus van Balder.
- 21.-Damasus Luyckx (werd pastoor 1783-1793).
- 22.-Guilgelmus Claes 1766.
- 23.-Isfridus Vandun 1776.
- 24.-Ludovicus Wijns 1777.
- 25.-Gisbertus Halloint 1783.
- 26.-Waltherus Verhaeght 1789.
- 27.-Bartholomeus Schoonaerts 1792-1805, pastoor 1807-1822.

- 01.-Jan-Trudo Gerits.-'Sint-Laurentiuskerk van Brustem en haar kunstpatrimonium in de late Middeleeuwen', in OLV.L., jrg.30, 1975, blz.119-124, bijlage VI.
- 02.-Guillaume Simenon.-'Visitationes', blz.112, 1B.
- 03.-Guillaume Simenon.-a.w., blz.110, VI, nr.1.
- 04.-Idem., blz.114, XII.
- 05.-Jan-Trudo Gerits.-'De St-Laurentiuskerk van Brustem ten tijde van pastoor Pieter Deliën (1654-1673)', in Hist. Bijdr. ter nagedachtenis van G.Heynen, 1984, blz.176.
- 06.-E.Houtman en J.Molemans.-'Cijnsregister van het Bruyninxhof te Brustem (1300)', in OLV.L., jrg.30, 1975, blz. 271, voetnoot 228.
- 07.-R.A.H.-Gemeente Brustem.-'Anniversarium'=jaargetijdeboek.
-Jan Grauwels.-'Gegevens uit Brustem"', in Vlaamse Stam, jrg.II, nr.1, maart 1966, blz.73-75.
- 08.-Bartholomeus Kempeners was een priester, die in Brustem woonde in 1563.
Hij is waarschijnlijk een andere dan *'Art Kempeners, als momber gemechtich van joncker Gordt van Ghoere, heer tot Hamal, half Bruysthem...'* uit februari 1525, en in 1529 van Herbert van Eys en die ook laat was in het Bruyninxhof in 1531 met als familiewapen: *'in goud een kruis van vair, met in het eerste kwartier een rode wassenaar'*.
In 1542 was priester Bartholomeus Kempeners de stadhouder van de leenzaal. Als wapenschild had hij *'een letter K, vergezeld in het schildhoofd van twee sterren en in de schildvoet van twee merletten'*.
- 09.-Sevenants Thomas, rector en priester, z.v. Godefridus Sevenants (burgemeester van Brustem in 1650) en Maria-Margaretha Jacobs, die 7 kinderen hadden.
- 10.-R.A.H.-Gemeente Brustem-Kerk nr.41.
- 11.-R.A.H.-Gemeente Brustem-Kerk nr.35. Ook nr.36 handelt over het Magdalena-altaar.
- 12.-Guillaume Simenon.-a.w., blz.111, VI, nr.4.
- 13.-Catharina van Alexandrië, maagd en martelares, bevrijdde de mensen van het Katrienwiel of ringworm. Toen ze geradbraakt werd en men haar op een rad bond, sprongen de banden los. Patrones van de wagenmakers, naaisters, wijsgeren, redenaars en geleerden. Feestdag: 25 november.
- 14.-De naam Barbara is Grieks-Latijn en betekent de barbaarse, de vreemdelinge. Ze is de patrones van de klokkengieters, artilleristen, mijnwerkers en kanonniërs. Feestdag: 04 december.
- 15.-Schoonaerts Bartholomeus Louis °Neerheylissem 12.05.1754-+Brustem 22.07.1822. Kapelaan te Brustem in 1792, assistent te Kortembos in 1805, pastoor van Brustem van 31 jan. 1807 tot aan zijn overlijden op 22 juli 1822.
- 16.-R.A.H.-Gemeente Brustem.-Kerk nr.40.
'Goederen en erfpachten van de capellanie'.

IV.A.06. **VATEN, GEWADEN EN BOEKEN**

In het archief van de abdij van Averbode bevindt zich een afrekening van de Diestse zilversmid Rombout de Roest van 13 maart 1496, die voor 12 Rijngulden een nieuwe kelk voor de kerk van Brustem vervaardigde omdat de oude gestolen werd tijdens de strijd tussen de prins-bisschop Jan van Hoorne en de familie van der Marck: '*Anno XCVI^o, mensis marcii dominica Letare Jerusalem, solvimus apud Rommoldum, aurifabrum in Diest, pro uno calice no- vo pro ecclesia de Bruesthem post guerras Leodienses, in qua ca- lix altaris raptus fuit, XII flor. ren., quod sic solutus*' (01).

Bij een kerkvisitatie op 02 aug. 1563 waren de vereiste benodigdheden aanwezig, behalve op de altaren van O.L.Vrouw en Laurentius, waar geen kelk was. Het altaar van Maria-Magdalena beschikte zelfs over een dubbel stel gewaden en over een zilveren, deels vergulde kelk.

In de kerk was ook een zilveren en een tinnen, deels vergulde pixis aanwezig, waarin de geconsacreerde hosties bewaard werden. Men vond vier kelken: twee met zilveren kuip en koperen schacht en voet, een vergulde koperen en een tinnen. Ook bezat men een zilveren ciborie. De kerkbedienaars beschikten verder over een zilveren busje op voet, voor de ziekenzalving, en over een chrismatorium, waarin twee afzonderlijke busjes: het ene voor het chrisma (zalfolie voor doopsel en oliesel) en het andere voor de catechumeenolie (doopsel voor volwassenen). Tenslotte noteerden de visitatoren nog een zilveren reliekostensorium van de H.Laurentius en een reliekschijn van de martelaren Cassianus en Laurentius.

Wat de liturgische gewaden betreft, maakte het verslag melding van een zestal kazuifels (02), onder wie een rood gewaad met florale versieringsmotieven, een groen en twee zwarte kazuifels, die licht beschadigd waren. Er was slechts één rode koorkap. Bovendien werd er een fraaie beurs aangetroffen, die met ornamenten in gouden zilverdraad was opgesmukt en bestemd om een hostiedoosje te bergen. Er was voldoende altaarlinnen aanwezig en er waren drie houten 'peisberden' (03).

Het kerkrapport verschaftte ook een vrij uitvoerig overzicht van de aanwezige liturgische boeken: een Missale Premonstratense, een gedrukte Rituale, voor de bediening van de sacramenten en handschriften op perkament: een Graduale (het boek met door het koor te zingen misgezangen), een Vesperale en een Psalterium.

Voor zijn getijden gebruikte pastoor Mattheus van Herckenrode het Premonstratenser brevier. Hij preekte en verklaarde de H. Schrift aan de hand van de Glossa ordinaria met commentaren van de minderbroeder Nicolaas van Orbellis (+1472) (04).

De aartsdiaken vermeldde in 1563 dat door een kerkdiefstal verschillende kelken waren ontvreemd o.a. een schitterende kelk geschonken door de abt van Averbode.

In 1613 bezat men geen ciborie. In 1650 was er een ciborie uit verzilverd brons, maar in 1686 kreeg de pastoor de raad er een nieuwe te bestellen.

Pastoor Jan Nauwers (1631-1636) kocht in 1632 een zilveren schaal. De rijkversierde schotel met bies, hoogte: 2,5 cm, lengte 29,5 cm, boord 2,5 cm, stelde een afbeelding voor van de graflegging van Jezus. Het is een ovale schotel met brede bewerkte rand met krulmotieven. In het midden prijkt een engelenhoofd omgeven door vleugels en weerszijden zit een vogel. Jezus wordt in een rechthoekig graf gelegd en is omgeven door zijn moeder, een andere vrouw, die blijkbaar een sepulcrien of kloosterling van de orde van het heilig Graf was en nog twee gevleugelde engelen. De schaal is van een onbekend meester en zou eigendom zijn van de kerkfabriek (foto 1).

In 1643 trof men twee kelken aan: een zilveren en een verzilverde met koperen voet. In 1650 was de Graduale totaal versleten. Er waren vier laden vol met stola's (lange brede sjaal) en manipels (armstroken), twee dalmatieken (opperkleed van de (sub) diaken), vier corporalen (doekje waar het H.Sacrament op rust), die proper zijn, vier kelkdoeken, twee vaandels uit damast, vier alben (wit koorkleed) en voldoende mappen (kartonnen omslag). Alles werd bewaard in de sacristie. Ook waren er twee paar koperen kandelaars en een koperen wierooksvat met een deksel. Zangboeken had men genoeg, maar het parochiaal register en het processieboek waren gescheurd.

Op 24 sept. 1655 was volgens het verslag van aartsdiaken Jan Tabollet het hoofdaltaar behoorlijk uitgerust. Het H.Sacrament werd bewaard in een met ijzeren hek beveiligd muurtabernakel, aan de evangeliekant van het koor. Er brandde bestendig licht. De doopvont was afgedekt en goed onderhouden, maar niet met een hek afgesloten. Er was een ciborie, vermoedelijk de 17e eeuwse zilveren Luikse ciborie, 38,5 cm hoog, met blazoens op de cuppa, die nog behoort tot de kerkschat (05). Ze vertoonde merktekens van Beieren en CP (foto 2).

Er was een zilveren monstrans, gedeeltelijk verguld uit 1650, hoogte: 53,5 cm, breedte: 27,5 cm, voet 19,2 x 16,2 cm. Merktekens: SM gekroond op lelie, lelie in ruit, gekanteelde toren. Dit was het merkteken van de Sint-Truidense edelsmid Steven Meyers, °1619-+1676 (06), die geregeld voor Averbode werkte.

Beschrijving: de lage vierpasvoet van de cilindermonstrans is afwisselend met cherubs (07) en vruchtentrossen versierd. De nodus van de ingesnoerde stam en de cuppa, die de zuil draagt, zijn met een gelijkaardige ornamentiek opgesmukt.

De glazen cilinder, die tussen getorste zuilen en twee vleugelstukken staat, wordt bekroond door drie baldakijntjes, waarvan de buitensten met een engel en het middelste met de pelikaan, die zijn jongen voedt, en een kruisbeeld zijn getopt. Hieronder staan

respectievelijk de beeldjes van Laurentius, patroonheilige van de parochie, Norbertus, stichter van de premonstratenzerorde, waartoe de abdij van Averbode, die de kerk bediende, behoorde, een O.L.Vrouw met Kind omgeven door een stralenkrans.

Op de voet prijkt onder een kroon met zeven parels, het wapen van de familie Huyn van Amstenrade, namelijk een slangenkopkruis waarover een hartschild beladen met drie koeken. Arnold Huyn van Amstenrade was toen halfheer van Brustem.

De monstrans die 70 ons weegt, werd in 1650 door pastoor Engelbert Schrammen, 1648-1654, aangekocht bij Steven Meyers. Onder de voetrand staat een inscriptie: '*ME PROCURAVIT R.D. ENGELBERTUS SCHRAMMEN PERSONA IN BRUSTHEM A° 1650/70 ONCEAE*'.

Vertaling: De E.H.Engelbert Schrammen, pastoor te Brustem Anno 1650/70 ons heeft me geschonken (foto 3).

In 1658 liet pastoor Pieter Deliën een misboek opnieuw inbinden en van sloten voorzien voor 4 1/2 gulden en voor 3 gulden kocht hij '*een coeperen lavoer om de handen te wassen als men mis doet*' (08). In Brussel liet hij op 05 sept. 1670 voor een bedrag van 100 Brabantse gulden een nieuw kazuifel maken ter ere van de H. Maagd Maria, door zuster Isabelle Spronck. Het nodige geld kwam uit de offerblok van de heilige Rozenkrans (10). Ook verrijkte hij de sacristie met een koorkap, die op 28 okt. 1671 door Hendrik Binckum, koster van Kortebos, werd vervaardigd uit stof, die hij in Antwerpen had gekocht voor de som van 80 gulden en 10 stuivers. De koster van Kortebos kreeg 4 gulden als beloning (10).

Pastoor Deliën zorgde ook voor nieuw linnen op altaar en communiebank. Het liturgisch zilverwerk genoot zijn aandacht. Zo deed hij in 1658 en 1660 de monstrans herstellen en liet bij zilversmid Steven Meyers in 1673 een kelk en een lepeltje overzilveren. Het doopvont had gaten, maar er werd iemand gevraagd om '*de vunt toe te saudeeren*'. In 1661 schafte hij zich een kleine bel (schelleken) aan om te gebruiken tijdens de mis en bij de berechting in het dorp. Er werd zelfs '*stoff om boeven op de autieren te leggen voor de vuylicheyt*' gekocht voor vijf gulden en vijf stuivers.

In de kerkrekening van 1662 was er sprake van de aankoop van twee paar ampullen en een schotel. Gelet op de geringe prijs van vijf gulden, mag men aannemen dat die liturgische gebruiksvoorwerpen uit glas waren vervaardigd. In 1665 gaf men 29 stuivers '*voer lywaet om te gebruycken in het huysken daermen het H.Sacrament in draecht*' en nog eens drie gulden voor een '*cleedt op den autier te leggen*'.

In de huidige kerkschat van Brustem bewaart men ten minste nog één kelk, die uit de tijd van pastoor Pieter Deliën (1654-1673) afkomstig kan zijn. Het betreft de zilveren kelk, 23,5 cm hoog met merktekens HD, Henri Dardenne, een goudsmid uit Hoei.

Beschrijving: kelk met ronde voet en versierde rand. De stam is rijkelijk versierd en de kom rust op een uitgewerkt boordje. De voetwelling draagt het jaartal 1667 en een gedeeld blazoen, dat toebehoorde aan de eerste abdis van de benedictinessenabdij St-Victor te Hoei, Catharina Bolland. Onder de voet staat het grotendeels onleesbaar eigendomsinschrift: '*pertinet.....scevers*'

(behoort aan.....). (foto 4).

In 1673 mocht Steven Meyers uit St-Truiden de voet van een kelk overzilveren voor vier gulden.

Pastoor Deliën behoorde tot de vele weldoeners van de kerk van Kortebos. Hij schonk namelijk het schilderij van Adrianus van Hilvarenbeek, +1572, premonstratenzer van Middelburg en marte-laar van Gorcum, door de Antwerpse schilder Abraham van Diepenbeek, °1596-+1675. Op de lijst is het schenkingsopschrift samen met het wapen van pastoor Deliën van Brustem aangebracht.

In 1718 werd een '*venerabel met eenen voet*' of een monstrans in verzilverd metaal, hoogte 34 cm, aangekocht voor 41 gulden (foto 5). '*Kersemaker*' Baerts leverde toen voor 20 gulden kaarsen.

In de 18e eeuw werden twee kelken aangekocht:

1.-een zilveren kelk, waarschijnlijk uit het midden van de 18e eeuw, hoogte: 25 cm, doorsnede voet: 15,7 cm, doorsnede cuppa: 10,3 cm. Merktekens: IBM gekroond, proefsteek, waarschijnlijk een Luiks werk. De kerkfabriek kocht in 1751 voor 77 gulden deze nieuwe kelk.

Beschrijving: kelk met voet in accoladevorm (11) en balustervormige (12) stam. Op de voetwelling is een kruisje gegraveerd. De kom heeft een uitslaande liprand (foto 6).

2.-een tweede zilveren kelk uit het derde kwart van de 18e eeuw, hoogte: 24 cm, doorsnede voet 15,2 cm, doorsnede cuppa: 10 cm. Merktekens: IBM gekroond.

Beschrijving: kelk met ronde voet en balustervormige stam. De kom met uitslaande liprand rust op een boordje van bladwerk (foto 7).

Een wijwateremmer in geel koper, hoogte 44 cm, was van een onbekend atelier uit de 16e eeuw. (foto 8)

IV.A.06. **Vaten, gewaden en liturgische boeken.**

- 01.-A.A.A.,I, register 4, folio 36r°.
- 02.-Kazuifel komt van het middeleeuwse Latijn casubula, casa-
vula = mantel met capuchon.
- 03.-Peisberden = houten bid- of biechtstoelen.
- 04.-Trudo-Jan Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Brustem en
haar kunstpatrimonium in de late Middeleeuwen', in OLVL.,
jrg.30, 1975, bijlage VI, visitatierapport, blz.119-124
- 05.-Trudo-Jan Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Brustem ten
tijde van pastoor Pieter Deliën (1654-1673)', in Hist.
Bijdr. ter nagedachtenis van G.Heynen, 1984, blz.177.
- 06.-Steven Meyers, zilversmid.- ST.°02.02.1619--+11.04.1676.
-vierde kind uit het huwelijk van Steven Meyers, sr. en
Katharina vander Monden.
-huwde op 12 dec. 1643 met Johanna vanden Borcht. Zijn
huwelijk werd gezegend met 7 kinderen.
-hij werd begraven op het kerkhof van de O.L.Vrouwparochie
te St-Truiden.
- 07.-Cherubs: uit het Hebreeuws: vlambode. Eigenlijk: een engel
van de 2e rang, na de serafijnen.
- 08.-Trudo-Jan Gerits.-'De Sint-Laurentiuskerk van Brustem ten
tijde van pastoor Pieter Deliën (1654-1673), blz. 180.
-'Catalogue de l'exposition de l'art de l'ancien Pays de
Liège et des anciens arts wallon', Luik, 1930, blz.313,
nr.2260.
- 09.-R.A.H.-Kerkelijk archief Brustem nr.10, folio 2r°-v°.
- 10.-Trudo-Jan Gerits.-'De St-Laurentiuskerk van Brustem ten
tijde van pastoor Pieter Deliën (1654-1673)', blz.178.
- 11.-Accoladevorm = in de vorm van een accoladeteken.
- 12.-Baluster: afkomstig van het Grieks balaustion: bloesem van
de granaatboom, wegens overeenkomst in vorm.

Foto 3

BRUSTEM. -Sint-Laurentiuskerk.-Cilindermonstrans, h: 53,5 cm in zilver en gedeeltelijk verguld, met O.L.Vrouw en Kind in een stralenkrans, en met beeldjes van St-Norbertus en St-Laurentiuskerk onder baldakijntjes.

Bovenaan de Pelikaan, die zijn jongen voedt en een kruisbeeld.
Op de voet het wapen van de familie Huyn van Amstenrade.
Onder de voet: 'Me procuravit R.D. Engelbertus Schrammen persona
in Brusthem A° 1650/70 onceae'.

Het is een werk van de St-Truidense edelsmid Steven Meyers.
Merkttekens: gekroonde SM, met lelie in ruit en gekanteelde toren.

Foto 4

BRUSTEM.- St-Laurentiuskerk.- Zilveren kelk, h. 23,5 cm met blazoën
op de voet uit 1667. Merkttekens: HD verbonden, gedateerd 1667 (Henri
Dardenne uit Hoei).

Onder de voet staat een onleesbaar eigendomschrift: 'PERTINET
...SCEVERS'.

Het gegraveerd wapen op de voet is van de eerste abdis van de benedictinessenabdij te Hoei: Catharine Bolland: rechts een krans van zilveren lelies en links twee gouden houten hamers, daartussen een dwarsbalk.